

LÄRARHANDLEDNING

SKUGGORN AV MART

FRITT EFTER EN PJÄS AV STIG DAGERMAN

042
BACKA TEATER

LINDHOLMEN HISINGEN | WWW.BACKATEATER.SE | 031 708 71 00

Göteborgs Stadsteater

VARMT VÄLKOMNA TILL BACKA TEATER

I Skuggorna av Mart undersöker vi utanförskapets mekanismer. Vad händer med dom som inte platsar i rollen de förväntas bära? Med dom som är för fega och veliga för att komma till handling i en tid som hyllar beslutsamhet och styrka. Vad händer med dom som inte levererar?

I individernas berättelser vecklas en karta av samhället ut sig. Den lilla människans orientering i ett polariserat samhälle där sanning inte längre är gemensam. Där jakten på svaret om människans existens kantas av mänsklighetens obarmhärtiga förmåga till att utplåna densamma.

Vår samtid kantas av omvälvningar, längs Europas gränser byggs murar för att hålla den andre utanför. På ett äldreboende i centrala Göteborg läses dörrarna en extra gång då ekot från stövlarnas marsch inte längre är förnimmelser av gamla tider. I en skola går en ensam yngling in och skjuter ner en efter en och på ett flygplan reser en annan för att ändra på världen. För att skapa en bild av sig själv. Bilden av sig själv.

Med det här lärarmaterialet delar vi med oss av våra egna ingångar till Stig Dagerman, tematiken och ger tips på hur du kan lägga upp ett samtal efter föreställningen.

Om du har frågor så tveka inte att höra av dig!

Varma hälsningar

Erika Isaksson

informatör

erika.isaksson@stadsteatern.goteborg.se

MEDVERKANDE

Ove Wolf

Ylva Gallon

Emelie Strömberg

Eleftheria Gerofoka

Kjell Wilhelmsen

Nemanja Stojanović

SÄNGENS LOV

>>En amerikansk "sängpsykolog" förklarar världens ondska med människors rädsla för att ligga och dra sig i sina sköna sängar<<

Man ligger i sin säng i skjortan, eller naken,
och drömmer om en mild planet med säd och sol.
Då vaknar man och regnet slår på taken.
Man stiger upp och laddar sin pistol.

Man slumrar ljuvt. Jon Blund, stryk tinningen med tassens!

Tänk, man gör ingen nästan ont för en gång skull.
Då läspar djävulen utur madrassen:
Stig upp, stig upp, och mät din skäppa full!

Vak upp, Napolion, och visa världen hakan!
Gomorrn, Nobel, stig upp och uppfinn dynamit!
Snart svalnar alla stora snillens lakan
och jorden skakar av de vaknas flit.

Nyss var man ett lamm på drömmens gröna ängar;
och nu - en vaken varg på verklighetens grå.

Ack människa, bli kvar i era sängar.
Dra täcket över er och snarka på.

Stig Dagerman
- 28 april 1952

STIG DAGERMAN 1923 - 1954

EN AV VÅRA FRÄMSTA FÖRFATTARE FRÅN NITTONHUNDRATALETS MITT.
FRIHET, MEDMÄNSKLIGHET OCH MÖRKER.

Stig Dagerman växte upp hos sina farföräldrar i Älvkarlebyn. Hans mor övergav honom i tidig ålder och fadern bildade ny familj i Stockholm dit Dagerman som tonåring flyttade. Fadern var bergsprängare och engagerad i syndikalisterna. Dagerman själv studerade vidare och bekostade delar av sina studier på Södra Latin genom att arbeta på skärgårdsbåtarna i Stockholms arkipelag.

Kan en avläsa i en bok vad personen som skriver har för bakgrund?

Har det betydelse för dig som läsare?

Dagerman engagerade sig som sjuttonåring i syndikalistiska ungdomsrörelsen där han snabbt plockades upp av medlemstidningen STORMs redaktion och snart därpå även av tidningen ARBETAREN.

År 1945 kom debutromanen *Ormen* ut och han geniförklaras. Temat var skräck och ångest. En mental samtidsskildring. Året därpå kommer så *De dömdas ö* som följer i spåren existencialismens utbredning i Europa och dess rika symbolspråk.

Syndikalismen strävar efter att med fackföreningarnas hjälp omskapa samhället. Att genom facklig kamp överföra produktionsmedlen till arbetarnas ägo. Enligt syndikalismen leder kapitalismen till missbruk och tyranni, för att åstadkomma frihet krävs ett avskaffande av central kontroll. Alternativet för kapitalism är kooperativ, alltså gemensamt ägande av produktionsmedel. Syndikalismen kallar sig socialistisk och frihetlig då den strävar mot ett samhälle där människan är skyddad mot maktmissbruk, där ingen sådan maktanhopning finns som kan förslava, föra krig, skrämra och terrorisera.

INFO

Dagerman, som på kort tid blivit en geniförklarad och aktad journalist skickades till Tyskland av Expressen för ett reportage om krigets eftermälen. Artikelsamlingen *Tysk höst* publicerades 1947 och anses vara en av de mest mångfacetterade skildringarna om den lilla människan i ruinerna av andra världskriget som finns. En skildring av såväl materiell fattigdom som av moralisk skuld.

Stig Dagerman skriver under dryga fem år romaner, noveller, dagsedlar och dramatik.

Under ytterligare en resa genom ett trasigt Europa i syfte att skriva en uppföljare till *Tysk höst* möter han den tyska författaren Etta Federn. Judinnan och syndikalisten Federn har förlorat sin äldste son i kampen mot nazismen, sin äldsta son och sina böcker som brändes på bål i fascismens Tyskland. Mötet med Federn leder fram till pjäsen *Skuggan av Mart*.

1948 kunde man gå och se *Skuggan av Mart* på Dramaten i Stockholm med Per Oscarsson i huvudrollen. Dramat handlade om styrka och svaghet i protest mot efterkrigstidens ohämmade hjältedyrkan.

Dagermans politiska ställningstagande genomsyrar hans författarskap. Den engagerade syndikalisten Dagerman var starkt kritisk mot det kapitalistiska systemet, mot statens monopol på det

legitima våldet. Våld föder våld menade Dagerman. Han hade en global syn på solidaritet som enkelt kan förklaras som att så länge en människa blir orättvist behandlad på en annan plats där krig, svält eller fattigdom råder så skall inte en individ som har det bra be om att få det ännu bättre.

I hans lyrik går även att finna skörheten i människan. Dagerman lider av ständigt återkommande depressioner som till slut hinner ifatt honom.

”Men depressionen har sju askar och i den sjunde ligger en kniv, ett rakblad, ett gift, ett djupt vatten och ett språng från stor höjd.”

- Stig Dagerman i *Husmodern* 1952

Stig Dagerman tar vid 31 års ålder sitt liv. Han lämnar efter sig en litteraturskatt som fortsätter att inspirera.

Dagvers är en form av dikt i kortformat som publiceras i en dagstidning och som kommenterar samtiden. Dagerman kallade sin dagvers för dagsedel. Dagsedel är ett gammalt ord för slag över ansiktet med öppen handflata.

INFO

Varför kallade Dagerman sina dagverser för dagsedlar?

FOTO: OLJA KJELLÖVE

”... Människans öde avgörs överallt och alltid och den ena människans betydelse för den andra är omätlig. Jag tror på solidariteten, medlidandet och kärleken som människans sista vita skjortor. Högst av alla dygder sätter jag den form av kärlek

Vad menar Dagerman med den här texten?

Läs Arbetarbladet.se för att få hela texten.

som kallas förlåtelse. Jag tror att människans törst efter förlåtelse är outsläcklig, inte därför att det finns någon arvsynd av himmelskt eller djävulskt ursprung, utan därför att vi alla från begynnelsen

konfronteras med en världsordning vars obarmhärtighet vi kan göra mindre åt än vi önskar.”

- VI 1950:3, artikeln i sin helhet går att finna i ”Essäer & journalistik, Samlade skrifter 11, red Hans Sandberg, Nordstedts 1983 samt på Arbetarbladet.se (<https://www.arbetarbladet.se/kultur/tror-vi-pa-manniskan>) där den åter publicerades 1 juni 2013

PROTESTERNAS TID

Batonger slog
och knivar blänkte.
Många dog,
medan vi tänkte.

Ja, bilan ven
och golv blev röda.
Solen sken
på många döda.

Och det blev tyst
i ny och nedan.
Den klubban kysst
är stilla sedan.

Den repet smekt
har lång semester,
fröjdas blekt
åt små protester.

Ja, ler nog just
i jord och lera
åt vår lust
att protestera.

Det är för gott,
att saken rör oss
när nu blott
de dräpta hör oss.

Stig Dagerman
- 28 september 1944

OM LJUS OCH SKUGGA

På Youtube finns mängder av klipp med barn som till sin fasa upptäcker att de har en skugga. En mörk gestalt som smygande och envetet följer efter dem och härmar deras minsta andetag. Youtubeklipp med gråtande barn ackompanjeras av den filmande förälderns kvävda skratt. De vill väl å ena sidan inte förminska sitt barns rädsla men åsynen av barnets skräckslagna häpnad inför det självklara blir ändå ofrivilligt komisk. Till bägges lättnad vänjer sig nog de flesta barn vid skuggan rätt snabbt. I barnets medvetande förpassas det till ytterligare ett av de banala fenomenen som omgärdar oss människor.

För att förstå vad en skugga är, måste vi först förstå att när vi ser på världen - de handfasta ting som utgör verkligheten - är det egentligen ett återsken av tingen vi ser. Vad vi i fysikalisk mening ser, är det oräkneliga antalet ljusstrålar som strålar ut från en ljuskälla som sedan stött på ett föremål, studsar mot det och träffar syncellerna i ögat. De skickar i sin tur en elektro-kemisk signal vidare till hjärnans syncentrum där vår hjärna sedan scannar av informationen mot sin minnesbank. Om vi har sett objektet eller ett liknande objekt tidigare, samt har ord, minnen och referenser kring objektet så kan vi

snabbt kategorisera vad vi ser: "Det där är en katt" eller "Det där är en tavla föreställande en pipa".

Om vi inte har sett objektet tidigare skickar hjärnan ut en kemisk impuls till kroppen att vi ska vara rädda eller nyfikna - eller både och - beroende på vilka tidigare minnen och associationer som ligger och skvalpar i våra medvetanden. Kort sagt kan en alltså säga att när vi tror oss se världen, så ser vi en återspeglning av det vi har lärt oss att se.

Ljuset gör det inte enbart möjligt för oss att se, det påverkar också vad vi ser. När jag ovan skrev att ljuset strålar ut från en ljuskälla, är det en sanning med viss modifikation. Ljus rör sig inte i en stråle, utan det rör sig i påliggande vågformer, där varje våglängd motsvarar en färg. När ljuset träffar ett objekts yta, absorberas vissa vågformer av ytan medan andra studsar vidare. Det är vågformerna som studsar vidare som ger upphov till färg. Ett föremål ser alltså rätt ut eftersom det är de röda ljusvåglängderna som studsar vidare till det öga som ser.

Ett grönskande träd är alltså inte grönt. Det är allt annat än grönt, men det ser grönt ut.

Ett föremåls färg påverkas också av kulören och styrkan som det belyses med. Ett fenomen vi använder oss mycket av inom teatern, där vi genom att belysa scenen med ljus i olika kulörer försöker påverka publikens seende. Om en ser något i ett rött ljus kommer det att se rödare ut än vad det gör i dagsljus. Ett svagt ljus kommer göra färgen och föremålet svårare att överhuvudtaget uppfatta. Ordstävet "I mörkret är alla katter grå", är således helt sant i en fysikalisk mening.

Tack vare ljuset får vi ett återsken av världen. En skugga däremot är området där ljusets strålar skymms. Icke desto mindre behöver vi dem för att få en fullständig bild av världen. Det är genom skuggorna vi får en uppfattning om djup och textur. En slät yta ser slät ut därför att den inte har någon självskugga, en knagglig yta ser knagglig ut därför att den kastar självskugga. Ljuset låter oss uppfatta färger och kontraster, skuggorna låter oss uppfatta djup och avstånd. Men en skugga har i sig inget djup och ingen färg. Skuggan är frånvaron av ljus, likväl är den beroende av ljus för att överhuvudtaget finnas.

En skugga är alltså den plats som skulle varit belyst om inte en kropp stått i vägen för ljuset. Det är en kontur som saknar färg och djup. En kontur som smälter samman med andra konturer eftersom inga kontraster syns. En kontur som kan anta enorma, eller ynkliga,

proportioner i relation till den faktiska kroppen som kastar skuggan - beroende på ljuskällans vinkel och avstånd till den belysta kroppen.

Som optiskt fenomen har skuggan använts av konstnärer i årtusenden, eftersom skuggor ger möjligheten att på ett ögonblick förändra en bild och det är rimligt att anta att skuggspelet är en av de första och äldsta formerna av teater, då det ger stora möjligheter att gestalta saker som inte hade varit möjliga att gestalta i ljus. I vår tid har konstnären William Kennridge talat om skuggan som ett Rorsach-test för publiken. Skuggfigurer skapar genom sin avsaknad av färg och djup en ofullständighet - de lämnar ett hålrum för publiken att fylla i konturerna med sin egen fantasi.

När jag går hem på kvällarna och ser längden på min skugga växa och krympa i relation till gatlyktans sken tänker jag att den tjänar som en påminnelse om den plats jag tar på jorden. Hur mycket ljus tar jag? Hur mycket av jordens resurser och mina medmänniskors tid och engagemang gör jag anspråk på? Vad lämnar jag efter mig när jag inte kastar någon skugga längre? Det finns nog god anledning till att vara vaksam på sin egen skugga.

Stefan Åkesson

Dramaturg, Backa Teater

DEN FÖRKLARADE HÄXAN

Säg ut att vittnet ljög,
att domarens blick var skum.
Vi vet att häxan flög
helt enkelt i sitt rum.

Thy står en sanning fast
högt över bålets glans:
Hon brändes för en kvast
som faktiskt inte fanns.

Kunskap har askans färg.
Vi vet att häxor dör.
Vet vi det blåa berg
som vi skall brännas för?

Stiger ur tidens ström
en häxas hemlighet:
Vår kvast är nog en dröm
men bålet verklighet.

Stig Dagerman
- 29 september 1952

MART

ETT FÖRSÖK.

HUR ANALYSERAR MAN LITTERÄRA VERK MED ELEVERNA Egentligen?

Björn Sandmark, VD för Göteborgs Stadsteater och Backa Teater, reflekterar över sina erfarenheter som lärare i svenska och mötet med litteraturen tillsammans med sina elever.

Stig Dagerman jämte Selma Lagerlöf är de svenska författare som betytt mest för mig. Mellan 1988 och 1992 jobbade jag som skandinavisk lektor vid Universitetet i Erlangen i Bayern. Det var en fantastisk tid i Tyskland. Berlinmuren föll, framtiden såg ljus ut.

På universitetet hade jag varje termin ett hundratal synnerligen engagerade studenter och utöver språkkurserna i svenska och norska (!) hade jag varje termin ett litteraturseminarium med nytt tema.

1990 gav ett av Norstedts förlag, PAN, ut en nyutgåva av Stig Dagermans samlade verk. Av en slump fick jag "Tysk höst" i mina händer och sträckläste den. Dagerman blev utsänd till Tyskland av Expressen och han reste runt i det krossade Tyskland och mötte människor som svalt i källarna till de sönderbombade husen men som ändå var mest krossade av den skam som avslöjandet av de nazistiska krigsförbrytelseerna och Förintelsen betydde.

Ungefär samtidigt läste jag publicisten Marion Gräfin Dönhoff i veckomagasinet Die Zeit som skrev om den tyska

skulden och sorgen. Det var ungefär samma perspektiv som den unge frilansaren Stig Dagerman tog till sig genom sina upplevelser i Tyskland under "timmen noll" som man kallade den tiden. Dagerman följde mig sedan länge och hans perspektiv var också utgångspunkten för min första bok: "Det andra Tyskland" som kom ut 1995. Så här skrev jag på ett ställe där: "En alldeles utmärkt bok är Stig Dagermans "Tysk höst" från 1946, som inte bara belyser den tyska skuldproblematiken, utan som genom Berlinmurens fall också fått förnyad aktualitet för förståelsen av läget även i det gamla DDR. Dagermans dubbla blick ser bortom gott och ont och hans ödmjukhet får honom att tveka när andra redan justerat protokollet."

Jag tror att det var därför som vi valde att fördjupa oss i Dagerman sommarterminen 1991. Vi läste "Tysk höst", "Bränt barn", "Ormen" och "De dömdas ö". Det som då var påfallande var hur lite forskning det fanns om Dagermans verk. Det var verkligen förvånande.

Det går inte att på något sätt jämföra det krigskrossade Tyskland 1946 och det

politiskt krossade DDR 1991, men man får inte underskatta den hopplöshet som bredde ut sig i östra Tyskland när den inledande euforin lagt sig.

Sedan dess har Dagermans böcker haft en framskjuten plats i min bokhylla. Och därför blev jag särskilt glad när Mattias Andersson berättade att han skulle sätta upp "Skuggorna av Mart", en bearbetning av Dagermans "Skuggan av Mart".

När jag kom hem från Tyskland 1992 gick jag tillbaka till min tjänst som lärare i svenska och engelska vid Strömstad Gymnasium.

Som lärare i svenska stod jag i djup skuld till en lärare på dåvarande Lundby Gymnasium – John Brovik. Jag fastnade särskilt för hans metod för litteraturläsning. Han var före sin tid och hade en lista med ett femtiotal verk ur litteraturens historia i kronologisk ordning.

Eleverna hade inga läxor eller prov i litteraturhistoria. Istället skulle de läsa tre romaner per termin från listan och redovisa dem på ett systematiskt sätt i en "bokrapport".

Jag minns särskilt en händelse med 'Annika'. Hon var måttligt intresserad av litteratur och valde den relativt tunna

"Mörkrets hjärta" av Joseph Conrad. Men hon blev drabbad av romanen och skrev en synnerligen engagerad text efteråt. När vi pratade om den kunde hon inte släppa den, och vi enades om att hon också skulle läsa Olof Lagercrantz essä "Om Mörkrets hjärta", vilket hon gjorde. Hon kom tillbaka ett par dagar senare alldeles uppfylld av frågor och undrade hur Lagercrantz tänkt? Jag uppmanade henne att skriva och fråga.

– Kan man göra det, undrade hon?

Man kan ju alltid försöka svarade jag, väl medveten om att Lagercrantz närmade sig de nittio.

*Idag såg jag en
repetition av hela
föreställningen
och satt med på
genomgången efteråt.
Uppfylld.*

Någon vecka senare kom 'Annika' springande i korridoren och viftade med ett brev.

– Han har svarat, han har svarat!

Vilket var fantastiskt roligt förstås, även om svaret

bekymrade 'Annika' något.

Han svarade ungefär så här;

"Hej Annika, tack för Dina intressanta frågor, som jag själv funderat mycket över. Tyvärr har jag inget bra svar att ge Dig, men önskar Dig lycka till med fortsatt läsning."

Å ena sidan var 'Annika' förstås besviken

över att inte ha fått hjälp med de svåra frågorna. Å andra sidan var hon helt överväldigad av att Lagercrantz tagit sig tid att svara. Det var liksom ett brev ut ur överkligheten rakt in i hennes brevlåda.

Efter det hände det något med 'Annikas' läsningar. Hon tänkte och skrev på ett helt nytt sätt och jag märkte att det hände ganska många elever.

Mycket har hänt med skolan och kanske också eleverna på de här tjugofem åren.

När det gäller Mattias Anderssons uppsättning av "Skuggorna av Mart" tänker jag att jag gärna hade velat diskutera

med eleverna vad skuggorna egentligen är? Varför spelar tre personer Gabriel, istället för att en person gör det? Och funderat lite över varför de tre personerna är så olika och vad det egentligen är som händer i slutet? Vad är det man försöker säga på scenen. Vem är Gabriels? Och vem är Mart? Idag?

Björn Sandmark

VD för Göteborgs Stadsteater.

Björn Sandmark arbetade i skolans värld mellan 1986 och 2008 som gymnasie- och universitetslärare. Rektor på F-9 Tyska skolan i Göteborg, Försterektor på Alströmergymnasiet i Alingsås och slutligen som utbildningschef för gymnasieskolan, vuxenutbildningen och gymnasiesärskolan i Mölndal.

MODERNA TIDER

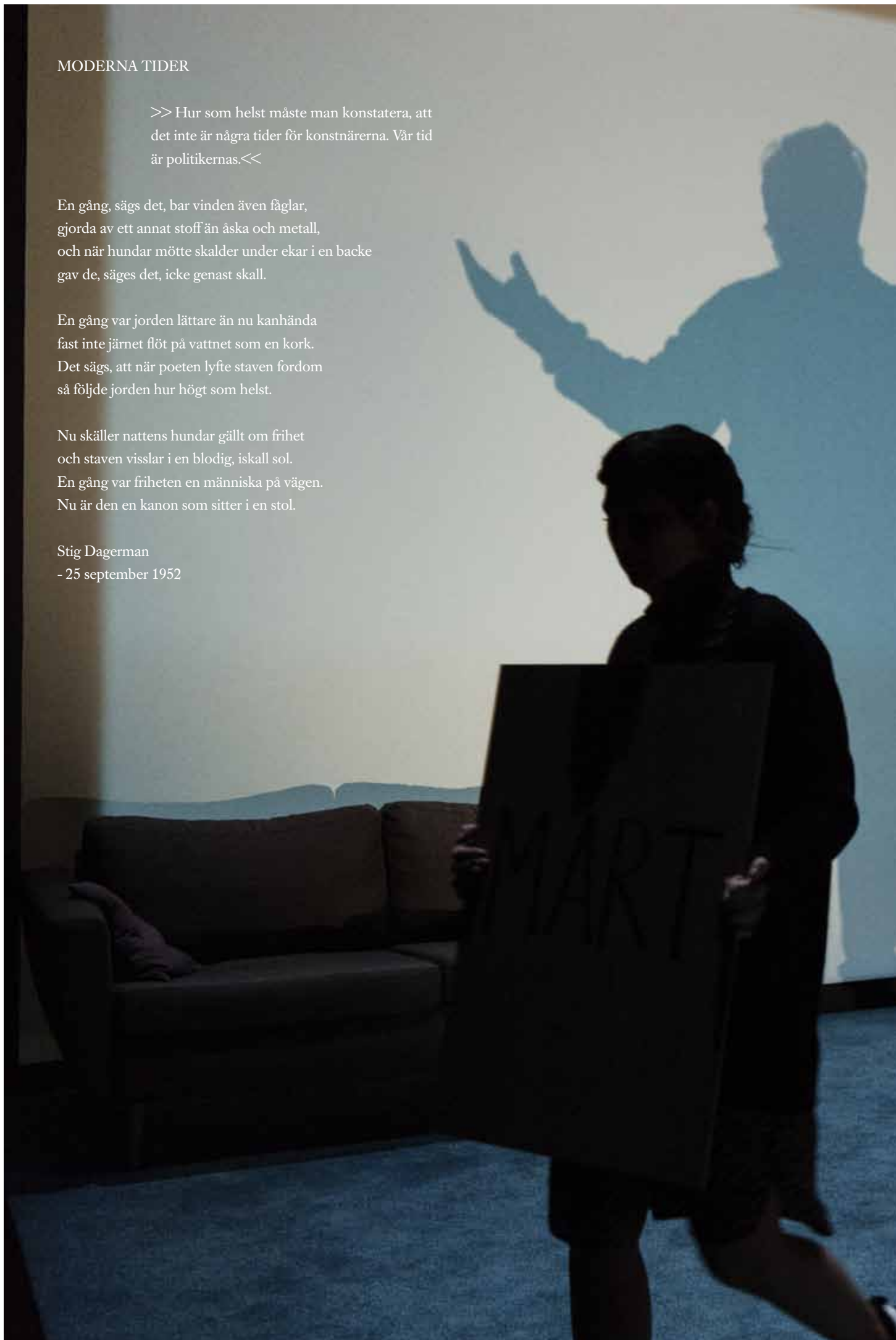
>> Hur som helst måste man konstatera, att
det inte är några tider för konstnärerna. Vår tid
är politikernas.<<

En gång, sägs det, bar vinden även fåglar,
gjorda av ett annat stoff än åska och metall,
och när hundar mötte skalder under ekar i en backe
gav de, säges det, icke genast skall.

En gång var jorden lättare än nu kanhända
fast inte järnet flöt på vattnet som en kork.
Det sägs, att när poeten lyfte staven fordom
så följde jorden hur högt som helst.

Nu skäller nattens hundar gällt om frihet
och staven visslar i en blodig, iskall sol.
En gång var friheten en människa på vägen.
Nu är den en kanon som sitter i en stol.

Stig Dagerman
- 25 september 1952

EXISTENTIALISM

En av de viktigaste filosofiska strömningarna under nittonhundratalets första hälft är existencialismen och en av de mest tongivande är filosofen och författaren Jean-Paul Sartre.

I sina tidiga studier av människans varande skapade Sartre en slags katalogisering. Samtliga icke-mänskliga ting existerar genom att ha en given essens, en slags kärna. De är vad de är. En sten är en sten. Med en stens egenskaper. En katt likaså. En katt är en katt. En katt dödar en mus då dess drifter styr den till att göra så, det är dess existens. Inget den kan klandras för. Skillnaden med människor är att de

har ett medvetande om dess existens och därigenom friheten i att välja. Och då existensen föregår essensen har människan möjligheten att välja sin egen essens. Vem hon är. "Människan är vad hon själv gör sig till".

I boken *Existentialismen är en humanism* från 1946 redogör Sartre för existencialismens bärande tankegångar. I enkla drag: människan definierar sig själv genom sina handlingar, och består i inget annat än handling. Genom personliga val väljer hon själv sin egen och andras moral, men detta får betydelse först efter handling eller icke-handling.

"Människan är dömd till frihet"
Vad menar Sartre med det?

LITEN MÅNDAGSTRÖST

En hel sekund i livet
är mången broder fri.
En namnlös fågel stryker
hans panna tätt förbi.
En tanke exploderar
som ett fyrverkeri:
Vårt läge är kanhända
inte hopplöst - bara vi.

Stig Dagerman
- 8 februari 1954

DÅTID. SAMTID.

MODERNISMEN. TIDEN. EXISTENTIALISMEN. HANDLINGEN.

Under det sena 1800-talet skedde en reaktion inom den västerländska kulturen mot den rådande normen i hur en beskrev människan, detta kom att bli det vi kallar modernismen. En skulle kunna beskriva den kulturella aspekten av modernismen som ett experimenterande av den mänskliga upplevelsen och graden av självmedvetenhet och kom att manifesteras tydligt inom filosofin och konsten. Modernismen innefattade även en revolution inom ekonomin och vetenskapen, i statsskick och maktförhållanden.

Ett antal rörelser skapades parallellt med varandra inom de konstnärliga uttrycken, till en början i framtidstro och förhoppning, i en tilltro till vetenskapen och de demokratiska strukturerna. Men under nittonhundratalets första hälft kom framtidstron att grusas av det som senare kallas för världskriget i kombination med ett antal andra faktorer. I spåren av krigens fasansfulla konsekvenser, spanska sjukan och den ekonomiska depressionen förändras människans syn på sig själv och sin egen roll radikalt. En tid av ångest och skuld. Men även av hjältebilder och svartvit polarisering.

De senaste hundra åren präglas av snabb teknologisk utveckling och globalisering. Industrialismens fabriker bygger bilar och effektiviserar dödandet av de människor som inte just då anses vara människor.

Avkolonialisering följs av ekonomiska strukturanpassningsprogram. Kvinnlig rösträtt följs av familjeplanering och rättigheter för de vars identitet tidigare varit straffbar. Internationella maktcentran skapas och mänskliga rättigheter deklarerar.

TV-kanaler privatiseras eller förstatligas. Informationsspridning blir desinformationsspridning som blir nyheter och alternativa fakta som blir vetenskaplig resistens.

Krigsföring går från skyttegravar till bombplan till källarum i säkra betonghus tusentals mil från där bomben faller. Och krigsjournalistiken blir youtube-filmer där döden symboliserar frihet för den ene och förtryck för den andre. Där någons hjälte blir någon annans förtryckare.

Vi lever i en tid där människor aldrig haft det så bra på så många platser i världen. Vi lever samtidigt i en tid där framtiden är osäkrad. Där isarna smälter. Där unga människor bränner ut sig innan de hinna växa klart. I en tid som kantas av rädsla och misstro mot det gemensamma och demokratiska.

Vi lever i en tid som hyllar den handlingskraftige och självförverkligade människan. På nätet har ett konsultbolag, specialiserat på chefsutbildningar, definierat den handlingskraftige människan på följande sätt;

Handlingskraftiga personer är ofta starka, de kan dominera och har ett högt och stabilt självförtroende. De har dessutom stark vilja och driver, förändrar, påverkar och delegerar. De söker utvägar och möjligheter snarare än att de fastnar i hinder och de investerar mycket personligt kapital i sina beslut <...> De har god tolerans mot osäkerhet och förmår ta beslut utan att alla fakta finns på bordet.

* http://www.profilchager.com/bdh_filearea/pdf/Artiklar/handlingskraft.pdf

Motsatsen till handlingskraftig beskrivs som: *Människor med låg handlingskraft lägger ofta ansvar på andra. De har svårt att bestämma sig och kan därför dryfta saker länge <...> Deras blick fångas lättare av problem och hinder, de har tunnare vilja och självförtroende och har svårigheter att se hur de själva kan agera. De identifierar ofta försvårande omständigheter och är personligen inte särskilt riskvilliga. En del är ovilliga eller sparsamma med att investera sina energier (eg. lata), en del lider brist på energi. **

Vi lever i en samtid som hyllar delar av människors egenskaper och förkastar andra. Men i egenskaper som rädsla, eftertänksamhet, ångest, feghet och lathet finns centrala tankar om hur det faktiskt är att vara människa.

Erika Isaksson
informatör på Backa Teater

Hjälte är i allmän betydelse en beundransvärd person som utför stora dåd, och som på så sätt vinner stor heder och ära. Ordet härstammar från den grekiska mytologin och var namnet på en form av halvgud - hero. En hero var enligt den grekiska mytologin en hjälte med övermänniska egenskaper. Homeros kallade förutom konungar och furstar även män som utmärkt sig i strid och visat stor tapperhet för heroer.

Källa: Wikipedia

INFO

LITTERATURTIPS

Ormen

Stig Dagerman
Nordstedts, 1945

De dömdas ö

Stig Dagerman
Nordstedts, 1946

Tysk höst

Stig Dagerman
Nordstedts, 1947

Att döda ett barn

Återfinns i prosasamlingen Vårt behov av tröst
Stig Dagerman, sammanställd
postumt av Olof Lagercrantz 1955
Kan ses som kortfilm från 1953
[https://www.youtube.com/
watch?v=SL6rMWBksHs](https://www.youtube.com/watch?v=SL6rMWBksHs)

Dagsedlar

Stig Dagerman, 1944-1954

Skuggorna vi bär

Lo Dagerman, Nancy Pick
Nordstedts, 2017

Stig Dagerman

Olof Lagercrantz
Nordstedts, 1958

Friheten meddelad

Lotta Lotass
Göteborgs Universitet, 1992

OM SKUGGOR

I programbladet till Dramatens uppsättning av *Skuggan av Mart* skrev Stig Dagerman följande: *"När människor dör blir deras skuggor kvar, skrämmer oss, fosterar oss eller dödar oss."*

Stig Dagerman skrev pjäsen *Skuggan av Mart* 1947. Historien kretsar kring Gabriel som lever i skuggan av sin döda storebror Mart. Han lever tätt in på sin mor som anser honom vara fumlig och frånvänd till skillnad från den tappra hjälten Mart som dog i kampen mot nazisterna. I originalpjäsen trappas mammans nedtryckning av Gabriel upp och leder till slut till att Gabriel mördar henne. Modersmordet.

Pjäsen problematiserar hyllandet av hjälteporträttet, den förenklade idioliserande bilden som löper parallellt med ett ökat förakt för svaghet, en bild av övermänniskan som i sin tur leder in på fascism.

I Mattias Anderssons fria bearbetning möter vi tre skuggor, en tonåring som möter sin lärare en sen kväll i hans lägenhet. Hon har något hon behöver hjälp med. En medelålders ensam man framför sin dator på väg att genomföra en handling, en handling av vikt. Och

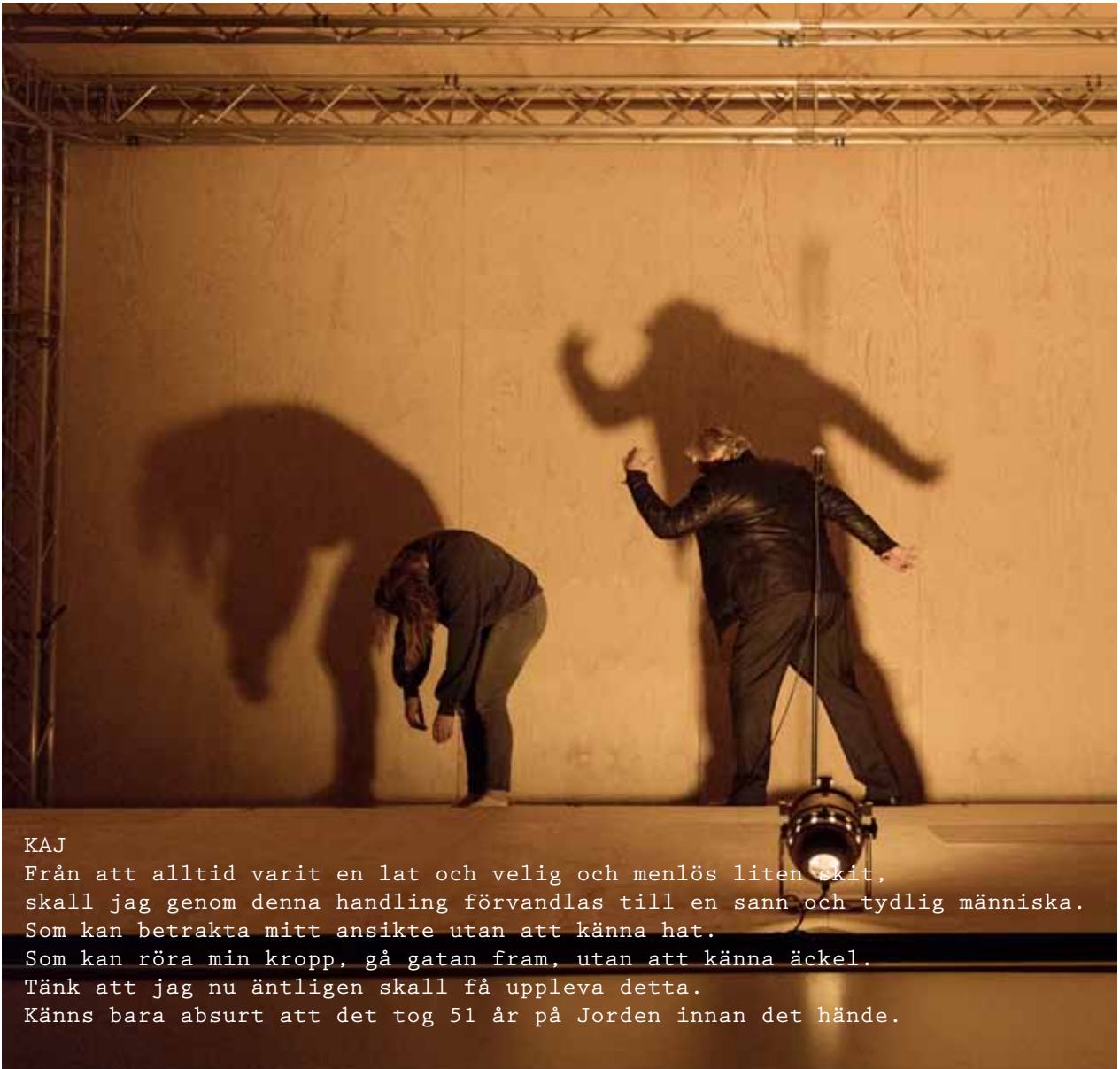
så har vi Gabriel som lever ensam med sin mor efter broderns död i det namnlösa kriget i hemlandet. Deras berättelser utspelar sig parallellt allt medan skuggorna tättnar.

SARA:

Människan är kött
människan är blod
människan är tarmar
människan är tarmar kött blod
och ben
skelett
och nån slags hjärna
som tänker
eller känner
eller längtar
eller hatar
eller knullar
vill knulla
och döda
allt det andra köttet blodet
tarmarna och skelettet
som inte är jag
som aldrig är jag
som aldrig nånsin kan förstå och
bli samma som jag.

Vad är en människa?

Vad är meningen med livet?

KAJ

Från att alltid varit en lat och velig och menlös liten skit,
skall jag genom denna handling förvandlas till en sann och tydlig människa.
Som kan betrakta mitt ansikte utan att känna hat.
Som kan röra min kropp, gå gatan fram, utan att känna äckel.
Tänk att jag nu äntligen skall få uppleva detta.
Känns bara absurt att det tog 51 år på Jorden innan det hände.

Vad är en handlingskraftig människa?

Är man född handlingskraftig?

Vem definierar vilka handlingar som anses vara handlingskraftiga eller inte?

Sartre menar att människan definierar sig själv genom sina handlingar, och består i inget annat än handling. Vad menar han? Håller du med?

NATASHA:

Jag vet vad riktigt modig är. Det är att vara i en känsla så stark att den bränner sönder allt tvivel och feghet. Du går rakt mot målet utan att tveka. Att vara modig är att kunna offra allt utom det enda som du tror på. Det var jag beredd att göra. Det är därför jag inte behöver skämmas.

Vad är det att vara modig?

Vad är det att vara feg?

Är det alltid negativt att vara feg?

Är alla modiga handlingar också bra handlingar?

Vilken bild av hjälte har vi idag?

Vad anser du är en hjälte?

Vilka handlingar är hjältemodiga?

Har vi som människor ett behov av hjältar?

Krigshjälten, vem är det?

MAGDA:

Nej, det... Du förstår inte - jag förstår att du inte förstår. Men du borde kanske börja tänka efter. Lite bättre vem du är och vad du vill och vem du vill bli och vad du egentligen vill leva för liv. För att kunna kalla dig en riktig människa. Och förtjäna din plats att leva här på Jorden!

Vad betyder frihet?

Är människan fri?

Har du ett fritt val? Varför? Varför inte?

"Människan är dömd till frihet" Vad tror du menas med det?

Har en möjlighet att forma sitt eget liv helt fritt?

Blir du påverkad av din omgivning?

Hur ser ett idealliv ut? Varför?

KAJ:

Dom fega sitter i sina mörka, smutsiga hålor och ruttnar, medan dom modiga går gatan fram, stolta och fria, utan att känna äckel för sitt ansikte och sin kropp.

Dom modiga handlar, dom fega ruttnar.

Dom starka och beslutsamma är dom som driver historien framåt, dom passiva och svaga måste bli lämnade. Dom måste glömmas bort.

Vem bär ansvar för en individs handlingar?

Sartre menar att genom personliga val väljer hon sin egen och andras moral.

Vad betyder det?

SCENKONSTUPPLEVELSEN

VI KAN BARA FÖRSTÅ DET VI REDAN VET. LÖSNINGEN LIGGER I ATT UMGÅS MED DET OKÄNDA FÖR ATT VIDGA OSS SJÄLVA OCH VÅR VÄRLD.

Ett scenkonstverk i sig är en reflektionsyta och konst är det som händer i spegelbilden du upplever när du studsar dig själv mot dess yta. En konstupplevelse är en subjektiv upplevelse baserad på dig som individ. Dina erfarenheter och associationer. Att uppleva konst, oavsett om det handlar om bildkonst eller musik, scenkonst eller litteratur är ett sätt för dig som människa att växa. Din empatiska förmåga stärks, du får större möjlighet att förstå och sätta dig in i andra människors verkligheter, din värld berikas av andras ord och bilder och blir större, konsten kan belysa dina egna sår och erfarenheter och därigenom göra dessa

verkliga i ett större sammanhang. Du odlar din associativa förmåga och ditt kritiska tänkande.

För att uppleva konst behöver du ingen förkunskap. Du behöver inte veta vad det handlar om eller ens under tiden du sitter där "förstå", därför att handlingen i sig mycket väl kan vara sekundär för just din subjektiva upplevelse. Däremot så kan konstverket i sig öppna dörrar för diskussioner om utanförskap och innanförskap, om människans existens, dess tillkortakommande och sår. Det väcker diskussioner om ansvar, både ditt personliga och samhällets.

ATT PRATA OM EN SCENKONSTUPPLEVELSE

Var skall du börja och hur kan du föra samtalet om en konstupplevelse vidare? Syftet med att prata om en scenkonstupplevelse efteråt kan vara att ge var och en av individerna i klassen möjlighet till en djupare förståelse för just sin individuella tolkning.

Konst kan vara drabbande, härlig, svår eller ointressant. Men en av de främsta egenskaperna hos ett konstverk är just att oavsett vad du tycker om det så är det en reflektionsyta där du speglar dig själv – verket i sig fungerar som ett bollplank för dina egna värderingar. Som lärare behöver en inte vara expert på en scenkonstföreställnings innehåll, tematik eller problemställningar. Du som lärare är också en åskådare och har precis som dina elever din egen upplevelse av det ni ser ihop.

Att kunna prata om upplevelsen inom ett tydligt ramverk skapar en djupare analys av det en upplevt. Då ges möjligheten till att lyssna på andras individuella tolkningar utan att för den sakens

skull hamna i polemik om vem som har tolkningsföreträde i värderingen av konstverket. Att i grupp kunna diskutera upplevelsen och lyssna på andra stärker oss som individer och vi lär oss även att avkoda andra delar av samhället.

Konst har alltid en mottagare och en avsändare. Konst är subjektiv och i en scenkonstföreställning så består allt du ser av val. Det finns en anledning till att rummet ser ut som det gör. Att ljuset har just den nyansen. Kläderna ser ut på ett visst sätt. Och att ljudet är precis exakt så som det är.

Det finns en uppsjö av olika former av samtalsmodeller som går att presentera. Vi väljer att utgå från en klassisk konstanalysmodell som utvecklats av Riksteatern i "En väv av tecken" samt "Att prata scenkonst - en enkel metod för klassrummet" av Anna Berg för Regi-onteatert Väst.

Om en utgår från föreställningens form, hur det ser ut och vilka val som har gjorts, samt undviker så långt som möjligt att hamna i värderingar så kommer en också djupare in i förståelsen för upplevelsen.

När en börjar samtalet så är det viktigt att klarlägga att det inte finns något rätt eller fel i hur en tolkar. Det är också viktigt att sätta upp regler för samtalet, presentera hur det skall gå till. Börja inte i värderingar som bra, dåligt, svårt, jobbigt utan börja med konkreta saker och gå sedan över till att tolka dessa. Allt går att analysera eftersom allt är val. Utgå från dig själv och din upplevelse.

TOLKA

Anna Berg delar konstverkets reflektionsyta i följande trappa:

Känsla

Association

Tolkning

Kunskap

Åsikt

Känsla i det här fallet är oftast ytterst privat och något som kan såväl vara svårt att sätta ord på och något man vill behålla för sig själv.

Associationer är i mötet med en konstupplevelse subjektiva och bygger på individens egna erfarenheter. Att utgå ifrån de enskilda associationerna skapar i ett gemensamt samtal enskilda öar och är svårt att utgå ifrån.

Åsikter däremot låser samtalet. Den enskilda individens åsikt om upplevelsen är dess åsikt och inget som egentligen går att gå vidare med eller ger något till någon annan. Om individ 1 tyckte verket var bra och individ 2 tyckte det var dåligt så hamnar samtalet i vem som har tolkningsförträde och inte i en tolkning av verket.

Kunskap är något som kan vara intressant i mötet med ett konstverk men kan även fungera som en läsning. Den som vet mest, har flest universitetspoäng, kan flest ord har plötsligt företräde i analysen. Tolkningsföreträdet hamnar då hos den personen.

Tolka! Men hur gör man då?

PRINCIPER:

1. Vänta med värderingar.
2. Alla val i konstverket är medvetna val
3. Utgå från dig själv.

Lista beståndsdelar/tecken (gör detta gemensamt och kom ihåg, inga värderingar eller tolkningar):

Tecken är konkreta saker du ser. Ingenting är för enkelt. Ett fält med färg. En stol. Ett bord. Ingenting skall i detta skede tolkas. En sax är en sax. En färg är en färg. En katt är en katt. Ett ord är ett ord.

Skapandet av listan bör ta sin tid. Ju fler tecken ni samlar desto mer har ni att plocka ifrån när ni analyserar.

Tänk utifrån de olika variablerna på teatern:

När började föreställningen?

Ljus

Ljud

Scenografi

Kostym

Mask (smink)

Manus/text

Skådespelare

När slutade föreställningen?

Beskriv så sakligt och detaljerat som möjligt händelseförloppet/upplevelsen.

DÄREFTER: sök symboler, teman och syften - varför ser det ut som det gör?

Hur används tiden i föreställningen?

Hur används publiken? Vem är du i relation till det som sker?

LÄS MER

www.annaberg.org

Det går även att boka föreläsning med Anna Berg på kulturterminen.se. Anna Berg ingår även i Backa Teaters lärarkurs.

SKUGGORNA AV MART

AV Mattias Andersson efter en pjäs av Stig Dagerman

REGISSÖR Mattias Andersson

SCENOGRAFER Mattias Andersson, Charlie Åström

MEDVERKANDE Ylva Gallon, Eleftheria Gerofoka,

Nemanja Stojanović, Emelie Strömberg, Kjell Wilhelmsen, Ove Wolf

KOSTYMÖR Helena Arvidsson O'Byrne

MASKÖR Josefin Ekerås

KOMPOSITÖR Jonas Redig

LJUSSÄTTARE Tomas Fredriksson, Charlie Åström

LJUDLÄGGARE Jonas Redig

REGIASSISTENT Felicia Stjärnsand

REKVISITÖRER Wanja Johansson Fernandes, Sara Lozano Johansson

KOSTYMMÄSTARE Karin Weststrand

KOSTYMVÅRD Malin Garellik

SCENTEKNIKER Krister Nylander

PRAKTIKANTER Alex Gustafsson, Philip Andersson

DEKORBYGGE Teknik Backa Teater

TEKNISK CHEF Sven Ove Fransson

PRODUKTIONSASSISTENT Annie Johansson

INFORMATÖR Anna Hansen, Erika Isaksson

MARKNADSFÖRARE Hanna Johansson

MARKNADSASSISTENT Rebecca Lindblad

PUBLIKARBETARE Ulrika Andersson

PRODUCENT & ADMINISTRATIV CHEF Lisa Nowotny

DRAMATURG Stefan Åkesson

PROGRAMLAYOUT Jonas Kündig

FÖRESTÄLLNINGSFOTOGRAF Ola Kjelbye

KONSTNÄRLIG LEDARE Mattias Andersson

VD & ANSVARIG UTGIVARE Björn Sandmark

All musik i föreställningen är komponerad av Jonas Redig förutom The Whistleblowers av Laibach.

TACK TILL Lo Dagerman, Hilda Östlund, Buster Nowotny,
Noah Hjulström, Alice Wallmark, Frida Boson, Linda Brolin

PREMIÄRDATUM 24 mars 2018

FÖRESTÄLLNINGSLÄNGD 1h 40 min, ingen paus

ÅLDER från 15 år